

UNIVERSITY OF HELSINKI

<https://helda.helsinki.fi>

Helda

Uutta tietoa vai oivallus? Eräiden dialogipartikkeleiden tehtävistä

Koivisto, Aino Loviisa

University of Helsinki

2017

Koivisto, A L 2017, 'Uutta tietoa vai oivallus? Eräiden dialogipartikkeleiden tehtävistä',
Virittäjä, Vuosikerta. 121, Nro 4, Sivut 473-499. <https://doi.org/10.23982/vir.59297>

<http://hdl.handle.net/10138/313029>
10.23982/vir.59297

unspecified
publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Uutta tietoa vai oivallus?

Eräiden dialogipartikkeleiden tehtävistä

AINO KOIVISTO

1 Johdanto

Keskustelun dialogipartikkeleista (esim. suomen *aijaa*, *joo*, *mm*, *okei*) on sanottu, että ne ovat pienimpiä kielen elementtejä, joilla voi tehdä kokonaisen keskusteluteon – toisin sanoen yksi partikkeli riittää muodostamaan puheenvuoron. Dialogipartikkelien keskeinen tehtävä on intersubjektiivinen: niillä osoitetaan, miten edeltävä puhe on otettu vastaan, ja vastataan edeltävän puheen luomiin vuorovaikutuksellisiin odotuksiin. (Sorjonen 1999: 170–171; ISK 2004 § 797.) Esimerkiksi samanmielisyyttä hakevassa kontekstissa puhuja voi partikkelilla *nii(n)* osoittaa tunnistavansa edellä sanotun sisällön ja pitävänsä sitä legitimiinä (Sorjonen 1999, 2001). Reagoidessaan uutisten kerrontaan partikkelilla *aijaa* puhuja voi puolestaan osoittaa, että on ymmärtänyt edellisen vuoron uutisarvoisuuden (Koivisto 2015a). Keskustelunanalyttisen ajattelun mukaan dialogipartikkelit eivät siis välttämättä ole ”aitoja”, puhujan mielen sisältöä suoraan heijastavia sanallisia merkkejä, vaan ennen kaikkea niillä mukaudutaan aiemman puheen asettamiin sosiaalisiin odotuksiin (esim. Heritage 2005: 189–191) – ja joskus toki myös vastustetaan niitä.

Suomen kielen erityispiirre on dialogipartikkeleiden, kuten myös muiden responssimuotojen (ks. esim. Sorjonen & Hakulinen 2009), runsaus. Suomea voidaankin luonnehtia saksan tavoin partikkelikieleksi – erotukseksi kielistä, joissa kognitiivis-affektisia tiloja merkitään ja erotellaan pikemminkin prosodisen kuin leksikaalisen variaation keinoin (Couper-Kuhlen 2009: 117; ks. myös Heinemann & Koivisto 2016). Vuonna 1999 Marja-Leena Sorjonen esitti artikkelissaan suomen dialogipartikkelien perusrühmittelyn. Hänen mukaansa partikkelit voidaan jakaa kahteen ryhmään sillä perusteella, käsitteleekö partikkeli edellä sanottua uutisena vai onko niin, että ”edeltävän puheenvuoron informaatioarvo akselilla tuttua–uutta tietoa ei nouse keskeiseksi” (Sorjonen 1999: 176). Viimeksi mainittujen partikkelien tehtävä on osoittaa muun muassa kuulolla oloa, ymmärtämistä ja samastumista; tällaisia ovat esimerkiksi *joo*, *nii(n)* ja *mm*. Keskustelussa edellä sanottua uutena tietona käsitteleviä partikkeleita taas ovat esimerkiksi *ai* ja *ahaa*. (Mp.) Sorjosen artikkelin pohjalta *Iso suomen kielipöpi* (ISK 2004) esittää dialogipartikkeleista seuraavan rühmittelyn,

johon sisältyy vielä kolmaskin kategoria (C), mutta se jää tässä artikkelissa tarkastelun ulkopuolelle:

Taulukko 1.
Dialogipartikkeleiden jaottelu (ISK 2004 § 798).

A) Vastaanottaminen uutena tietona	B) Kuulolla olo ja samastuminen	C) Tarkistusksymys
<i>ai, aha, ahaa, jaa, jaha, jaaha, jahaa, mhy, vai ni(in), no¹</i>	<i>joo, juu, niin, mm, (ei), kyllä, just, juuri, aivan</i>	<i>tä, hä(h) ~ ha</i>

Sorjonen (1999) tai *Iso suomen kieliooppi* (2004) ei esitä, että partikkelien kategoriat pitäisivät sisällään kaikki niihin kuuluvat partikkelit tyhjentävästi, mutta nykyymmärryksen valossa ne ovat jopa ilmiselvästi vajaita. Selvin puute on se, että A-ryhmään ei ole sisällytetty partikkelia *aijaa*, joka on kiistatta suomen yleisin uutispartikkeli (Koivisto 2015b, 2016). Selitys partikkelin puuttumiseen on se, että *aijaa* on mielletty kahdesta uutispartikkelista (*ai + jaa*) muodostetuksi partikkeliketjuksi (Sorjonen 1999: 176; ISK 2004 § 799), eikä sitä näin ollen ole sisällytetty A-ryhmään omalla partikkelinaan. Oma näkemyseni on, että ketju on niin yleinen ja tehtäviltään niin konventionaalistunut, että ainakin nykyään se pitää ymmärtää yhdeksi partikkeliksi (Koivisto 2015b, 2016; ks. myös Kastari 2006). Muista partikkeliketjuista sama koskee ainakin muistamista ilmaisevaa partikkelia *ainii(n)* (Koivisto 2013) ja puheen korjaamiseen käytettävää *eiku*-partikkelia (Haakana & Visapää 2014). Ryhmän B valikoimaan voisi puolestaan lisätä partikkelit *selvä, jep* ja *jes*. Tämä ehdotus perustuu lähinnä omaan kielenpuhujan intuitioon, mutta näistä kaikista partikkeleista löytyy myös esimerkkejä keskusteluaineistoista; empiiristä tutkimusta niistä ei vielä ole.² Taulukosta puuttuu myös partikkeli *okei*, jolla on nykyään käyttöä sekä hyväksyvänä 'selvä'-tyyppisenä partikkelina että enenevässä määrin myös erilaisten informointien vastaanottimena (Pekkanen 2017; Koivisto & Sorjonen 2017).³ Partikkeli on siis sikäli poikkeuksellinen, että sen voi lukea

1. Sorjonen (1999: 175) käsittelee lyhyt- ja pitkävokaalisia muotoja kuten *aha ~ ahaa* ja *jaha ~ jaaha* saman vastaustyyppin variantteina; *Iso suomen kieliooppi* (2004 § 800) ei ota suoraan asiaan kantaa, mutta puhuu "erilaisista prosodisista ilmiäsuista". Toisaalta jokaisen variantin listaaminen samanarvoisena taulukossa vihjaa siitä, että niitä pidetään eri partikkeleina. Tässä kirjoituksessa käsittelem lyhyt- ja pitkävokaalisia muotoja saman partikkelin variantteina, vaikka asia vaatisi toki lisätutkimusta. Lisäksi partikkeleilla on muita mahdollisia ääntöasuja, kuten *ahah* (ks. esim. 9–10).

2. Esimerkiksi *jes*-partikkelia voidaan käyttää responssina seuraavaan tapaan:

```
[SG124_A03]
01 Irja: no: ni. j[okos nyt on vaatet[ta päällä.
02 Sini: [fehhf [hh
→ Sini: fješš.ε
```

3. Seuraavassa katkelmassa A ottaa (r. 6) *okei*-partikkelilla vastaan B:n esittämän informoinnin (r. 1–2, 5), joka aloittaa uuden topiikin meneillään olevassa puhelinkeskustelussa [alaviite jatkuu seuraavalla sivulla]:

```
[Aa19_SG404_sahahai]
01 B: me oltii just tul- Hannen kans ni tual; (0.4)
02 ni; (.) missä tää oli; (.) Panttilassa.
```

kummankin pääryhmän (A ja B) jäseneksi. Partikkelien jäsenyys useassa eri kategoriassa ei toki ole sinänsä poikkeuksellista: esimerkiksi *ai* voi toimia uutta tietoa vastaanottavana dialogipartikkelina, lausumapartikkelina sekä kipua ilmaisevana interjektiona (ISK 2004 § 863; Sorjonen 1999: 176).

Taulukosta puuttuu siis yleisesti käytettyjä partikkeleita, jotka kuitenkin voidaan ajatella osaksi jompaakumpaa pääkategoriaa (tai *okei*-partikkelin tapauksessa kumpaakin). Toisaalta taulukosta puuttuu myös sellaisia partikkeleita, joita ei ongelmattomasti voi sijoittaa kumpaankaan pääluokkaan. Näitä ovat viivästynyttä tai muuttunutta ymmärrystä ilmaiseva interjektio tai partikkeli *aa* (Koivisto 2015a) ja muistamista merkitsevä *ainii(n)* (Koivisto 2013). Nämä partikkelit eivät varsinaisesti käsittele edellä sanottua uutena tietona, mutta ne osoittavat lausujansa kokeneen jonkin muun kognitiivisen muutoksen (*change of state*, Heritage 1984; ks. tarkemmin lukua 3). Partikkelia *aa* ei *Iso suomen kielioppi* (2004) mainitse. Tämä johtunee ainakin osittain siitä, että partikkeli on yleistynyt vasta 2000-luvulla (Koivisto 2015a) ja kieliopin aineistot ovat 1980–1990-luvulta.⁴ Ei kuitenkaan voida ajatella, että tarve ilmaista tässä hetkessä tapahtuvaa ymmärrystä olisi syntynyt vasta hiljan, vaan samaa tehtävää on todennäköisesti hoidettu muunlaisin leksi-kaalisin ja/tai prosodisin keinoin (ks. lukua 3). *Aa*-partikkelin yleistymisen kertoo jotain yleisempääkin dialogipartikkelin luokasta: partikkelien joukko ei ole staattinen.

Kategorioiden kokoonpanon ja kattavuuden lisäksi keskeinen kysymys on partikkelien työnjako kategorioiden sisällä. Sorjosen (2001) laaja ja yksityiskohtainen tutkimus B-kategoriaan kuuluvista partikkeleista *joo* ja *nii(n)* osoittaa, että eri partikkelien välille voi saman pääryhmän sisällä hahmottaa työnjaon, vaikka erot ovatkin osin hyvin hienovaraisia. Partikkelien välisen työnjaon ymmärtäminen edellyttää relevanttien merkitysparemetrien eli merkitystä erottavien piirteiden tai muuttujien identifiointia – toisaalta niistä selville pääsemistä voi myös pitää tutkimustuloksena. Sorjonen (1999: 175; 2001: 280) on esittänyt, että keskeisimmät dialogipartikkeleita erottavat piirteet ovat 1) episteemiset oletukset (uusi vs. jaettu tieto), 2) affektiiviset oletukset (affiliaatio vs. neutraali rekisteröinti tai disaffiliaatio) ja 3) keskustelun etenemiseen liittyvät oletukset (suuntautuminen puheen jatkumiseen vs. loppuun saattamiseen). Näistä ensimmäinen ei erottele *joo*- ja *nii(n)*-partikkeleita, koska ne eivät vastaanota edellistä vuoroa uutena tietona, mutta kaksi muuta – affektiiviset ja keskustelun kulkuun liittyvät oletukset – ovat keskeisiä. Muitakin tarvitaan. Esimerkiksi kun verrataan *joo*- ja *nii(n)*-partikkeleiden tehtäviä ”jatkaajina” (*continuer*), on relevanttia tarkastella edellisen vuoron prominenssia laajemmassa keskustelun kontekstissa: onko tarjottu tieto etualaista vai taka-alaista (Sorjonen 2001: 282)? A-ryhmän partikkeleiden välistä työnjakoa on tähän mennessä tutkittu niukalti – merkityksiä erottelevat parametrit ovat siis pitkälti vielä selvittämättä (ks. kuit. Kastari 2006; Koivisto 2015b, 2016).

03 ol{tii.

04 A: [Panttilas.

05 B: .hhh joo; öö tiistaij ja keskiviikkon välisenä yönä.hh

→ A: **okei**; oliko kivaa;

07 (0.8)

08 B: no;; ihanhan se siinä että;hhh .hh jumittiin vaa

09 ja katotti[in S_inkkuelämää-leffa siellä ja?

4. Auli Hakulinen (suullinen tiedonanto 4.9.2013) on vahvistanut, ettei partikkeli esiintynyt niissä aineistoissa, joita käytiin läpi kielioppia tehtäessä.

Tässä artikkelissa kuvaan A-ryhmän partikkeleiden ja yleisemmin kognitiivista muutosta koodaavien partikkeleiden problematiikkaa aiemman tutkimukseni pohjalta ja sitä syventäen (ks. Koivisto 2013, 2015a, 2015b, 2016).⁵ Yleisempänä tavoitteena on nostaa käsittelyyn joitakin dialogipartikkelien tutkimuksen kannalta olennaisia kysymyksiä esittelemieni tapaustutkimusten kautta. Käsiteltäviä teemoja sivusin jo edellä. Ensimmäisessä analyysiluvussa (luku 3) pohdin A-ryhmän kattofunktion, uutisena vastaanottamisen, riittävyttä suhteuttamalla sitä muihin kognitiivisiin muutoksiin, joita partikkelit voivat suomessa koodata; tätä tarkoitusta varten tarkastelen partikkelia *aa* suhteessa uutta tietoa vastaanottaviin partikkeleihin. Analyysiä täydentää pohdinta siitä, millaisin prosodisin ja leksikaalisin keinoin tajuamista on ennen *aa*-partikkelin yleistymistä ilmaistu. Toisessa analyysiluvussa (luku 4) havainnollistan, miten uutisena vastaanottamisen kattofunktiota voidaan eritellä hienosyisemmin eli millaista työnjakoa väljästi ottaen samaa funktiota palvelevien partikkeleiden välille voidaan hahmotella ja millaisia niiden merkitystä erottelevat parametrit ovat. Vertailtavana ovat suomen yleisimmät uutispartikkelit *aijaa* ja *aha(a)*. Ennen varsinaisia analyysilukuja esitän kuitenkin huomioita partikkelien yleisyydestä ja jakaumasta tutkimassani aineistossa (luku 2).⁶

2 Huomioita partikkelien yleisyydestä ja keskinäisestä jakaumasta

Tässä artikkelissa käytetty aineisto on peräisin kahdesta lähteestä: Helsingin yliopiston Keskustelututkimuksen arkistosta (SG-tunnus) sekä Helsingin yliopiston rahoittamasta Korjauskäytänteet ja ymmärrys vuorovaikutuksessa -projektista (2011–2013, KP-tunnus), jota johtivat Markku Haakana ja Salla Kurhila. *Aa*-partikkelia koskevan tutkimuksen (luku 3) aineiston koostumus ja laajuus eroaa jonkin verran *aijaa*- ja *aha(a)*-partikkeleita koskevan tutkimuksen (luku 4) aineistosta. Kummassakin on kuitenkin käytetty eri-ikäisiä tallenteita, joita on kerätty 1980-luvun lopulta tai 1990-luvulta 2010-luvun alkuun.

Partikkelia *aa* koskevaa tutkimusta varten kävin läpi 12,5 tuntia aineistoa (kuusi puheluserjaa ja kuusi kasvokkaiakeskustelua), jossa on yhteensä 80 esiintymää. Laskelmani osoittavat, että partikkeli yleistyy 2000- ja 2010-luvuille tullessa. 1990-luvulla *aa* oli vielä harvojen käytössä: noin 3,5 tunnin aineistossa on vain neljä tapausta, ja nekin kaikki ovat samasta kasvokkaiakeskustelusta. Loput 76 tapausta (yhteensä noin yhdeksän tunnin aineistosta) ovat peräisin 2000- ja 2010-luvuilla tehdyistä tallenteista.

5. Useimmat tämän artikkelin empiiriset peruslöydökset olen esittänyt myös aikaisemmissa julkaisuissani. Tämän kirjoituksen tarkoituksena on vetää yhteen yksittäisiä partikkeleita koskevia tutkimuksia ja tehdä niistä fennistiselle tutkimukselle relevantteja yleisemmän tason päätelmiä – kuitenkin esimerkkien analyysin avulla. Pohdinnat partikkelien yleisyyttä ja jakaumaa selittävästä tekijöistä ovat uusia (luku 2); samoin pohdinta siitä, miten tajuamista on ennen *aa*-partikkelin yleistymistä ilmaistu (luvussa 3). Lisäksi osa artikkelin esimerkeistä on valittu nimenomaan tätä kirjoitusta varten.

6. Kiitän Auli Hakulista ja Virittäjän anonyymejä arvioijia tarkoista ja paneutuneista kommenteilta tämän kirjoituksen aikaisempiin versioihin. Kiitän myös Trine Heinemannia ja Marja-Leena Sorjosta lukuisista partikkeleja koskevista keskusteluista ja datasessioista; ne ovat vaikuttaneet tutkimukseeni merkittävästi.

Aijaa- ja *aha(a)*-partikkeleita käsittelevää tutkimusta varten kävin läpi aineistoa noin kahdeksan tuntia; materiaalia on kymmenestä puheluserjasta ja kahdesta kasvokkainkeskustelusta (jälkimmäisten kesto yht. 2 t 30 min).⁷ Näiden partikkelien lisäksi olen laskenut muiden, harvinaisempien uutispartikkeleiden esiintymät. Taulukko 2 osoittaa erityisesti sen, että A-ryhmään kuuluvien partikkelien välillä on suuria frekvenssieroja.

Taulukko 2.
Uutispartikkelien määrä kahdeksan tunnin keskusteluaineistossa.

Uutispartikkeli	N
<i>aijaa</i>	140
<i>aha(a)</i>	68
<i>jaa</i>	22
<i>ja(a)ha</i>	15
<i>aijaha</i>	11
<i>vai ni(in)</i>	8
<i>mhy</i>	8
<i>jaa jaa</i>	7
<i>ai</i> (yksin esiintyvä)	7

Laskelmani osoittavat, että *aijaa* on uutispartikkeleista ylivoimaisesti yleisin ja *aha(a)*⁸ pitää kirkkaasti kakkossijaa. Samat partikkelit ovat kärjessä myös uutispartikkeleita tutkineen Kastarin (2006: 25) laskelmissa, joissa aineistona on 1990-luvulla nauhoitettuja puhelinkeskusteluja. Osa keskusteluista on samoja kuin omassa aineistossani; tosin *aijaa* ja *aha* ovat Kastarin aineistossa lähes yhtä yleisiä. Maininnan arvoinen on myös partikkeliketju *joojoo*, joka esiintyy aineistossani 57 kertaa. Ketju muodostuu reduplikoituneesta *joo*-partikkelista, joka yksin esiintyessään kuuluu B-ryhmään. Kahdentuneena sillä on kuitenkin selvästi informaation käsittelyyn liittyviä tehtäviä. Prosodisesta hahmosta ja sekventiaalisesta asemasta riippuen sen avulla voidaan esimerkiksi suuntautua sanotun uutisarvoisuuteen tai osoittaa, että jokin asia on saatu käsiteltyä loppuun (ks. Kunnari 2011). Partikkeli(ketju)n sijoittaminen yksiselitteisesti jompaankumpaan pääkategoriaan olisi kuitenkin vaikeaa – näin ollen en ole sisällyttänyt sitä taulukkoon 2. Samasta syystä taulukossa ei ole myöskään frekventtiä *okei*-partikkelia (100 es.). Muut partikkelit ovat omassa aineistossani marginaalisia ja Kastarin aineistossa selvästi harvalukuisempia. Esimerkiksi *ai* esiintyy omana vuoronaan vain seitsemän kertaa; sen sijaan vuoronalkuisena se on paljon yleisempi.

On myös niin, että jotkut puhujat käyttävät joitakin partikkeleita enemmän kuin toiset, mikä saattaa selittää *aha*-esiintymien eroa omani ja Kastarin aineiston välillä.

7. On mahdollista, että kanavalla (puhelinkeskustelu vs. kasvokkain käyty keskustelu) on vaikutusta partikkelien esiintymämääriin, mutta tämän artikkelin puitteissa en pysty ottamaan kantaa tähän kysymykseen, vaan se jää tulevan tutkimuksen tehtäväksi.

8. Käytän jatkossa lyhyempää ja yleisempää *aha*-muotoa viittaamaan kaikkiin partikkelin variantteihin.

Puhujakohtaiset erot ovat havaittavissa myös, kun vertailee esiintymämääriä eri aineistojen välillä. Esimerkiksi *ja(a)ha-* tai *aijaha-* partikkeleita esiintyy 11 kertaa lähinnä keski-ikäisten ja sitä vanhempien puhujien keskusteluista koostuvassa, 1990-luvulla nauhoitetussa puheluserjassa (SG141–143, josta olen käynyt läpi 30 min), mutta ei kertaakaan samoihin aikoihin nauhoitetuissa nuorten naisten välisissä puheluissa (SG112–113, 90 min). Molemmat puheluserjat on tallennettu Kanta-Hämeessä, joten murreerot eivät selitä vaihtelua. Nuorten naisten puheluissa esiintyy puolestaan paljon *aijaa-*partikkelia – jopa 57 esiintymää. Yksi selitys sen runsaaseen käyttöön on se, että keskustelijat kertovat puheluissa paljon uutisia omasta elämästään ja erityisesti yksi, yleensä vastaanottajaksi asettuva keskustelija, käsittelee uutisia uutisarvoisina juuri *aijaa-*partikkelilla. *Aijaa* on kuitenkin verrattain yleinen jokaisessa läpi käymässäni aineistossa, kun taas muita partikkeleita ei esiinny läheskään kaikissa.

Tämä lyhyt vertailu ei tarkoita, että ajattelisin partikkelien olevan funktioltaan vaihdettavissa keskenään ja että erot johtuisivat yksioikoisesti ulkoisista muuttujista, kuten iästä tai persoonallisuudesta. Toisaalta ei voida myöskään olettaa, että jokaisen puhujan repertuaarissa partikkelien työnjako olisi täsmälleen samanlainen tai että jokainen hyödyntäisi samassa suhteessa samoja partikkeleita. Työnjaon kartoittamisessa onkin viisainta lähteä liikkeelle yleisimmistä partikkeleista – sellaisista, joita esiintyy tasaisesti eri aineistoissa. Jotta harvinaisempien partikkelien profiilista voidaan saada kiinni, olisi käytävä läpi lisää aineistoa. Siirryn nyt käsittelemään kirjoitukseni fokuksessa olevia partikkeleita *aa*, *aijaa* ja *aha*.

3 Erilaiset kognitiivisen muutoksen tyytit: *aa* tajuamisen osoittajana

Tässä luvussa käsittelen suomen kielen tapaa erotella erilaisia kognitiivisen muutoksen tyyppisiä kuvaamalla tajuamista ilmaisevan *aa*-partikkelin tyypillisiä esiintymäkonteksteja ja vertailemalla sen käyttöä partikkeleihin, joilla otetaan vastaan uutta tietoa. Aluksi kuitenkin pohjustan kognitiivisen muutoksen käsitettä ja alaa esittelemällä relevanttia kansainvälistä tutkimusta.

Heritage (1984: 229) esittää klassikkoartikkelissaan, että englannin partikkeli *oh* on niin kutsuttu *tilanmuutoksen merkitsin*⁹ (*change-of-state token*), jolla puhuja osoittaa, että hänen kognitiivisessa tilassaan on tapahtunut jokin muutos: ”its producer has undergone some kind of change in his or her locally current state of knowledge, information, orientation or awareness”. Kuten edellä mainitsin, keskusteluanalyttisen ajattelun mukaan kognitiivisen muutoksen ilmaisutarve ei kerro pelkästään puhujan pääsisäisistä tapahtumista vaan johtuu pikemminkin ulkoisista, vuorovaikutustilanteen luomista odotuksista (Heritage 2005: 189–191). Esimerkiksi muistamisen osoitus partikkelilla *ainii(n)* voi olla keino osoittaa keskustelukumppanille, että puhuja on perillä jostakin keskustelukumppania koskevasta, tälle tärkeästä asiasta, vaikka satutiikin unohtamaan sen hetkeksi (ks. Koivisto 2013).

9. Termin suomennos on Tieteen termipankista (1.11.2017): http://tieteentermipankki.fi/wiki/Nimitys:tilanmuutoksen_merkitsin.

Paljon tutkittu englannin *oh* on tilanmuutoksen merkitsimenä monikäyttöinen. Sitä käytetään erityisesti responssina informointeihin: *oh* toimii informaation vastaanottimena eli osoituksena siitä, että partikkelin sanoja on nyt saanut riittävästi tietoa (Heritage 1984: 304). Partikkeli *oh* ei kuitenkaan toimi yksinomaan tässä tehtävässä, vaan sen merkitys täsmentyy sen mukaan, missä kohden vuoroa (omana vuoronaan tai vuoronalkuisena partikkelina) ja missä sekventiaalisessa asemassa (kuten responssina informointiin tai vastauksen tai kannanoton alussa) se esiintyy (Heritage 1984, 1998, 2002). *Oh* on siis merkitykseltään opaakki sen suhteen, millaisesta kognitiivisesta muutoksesta on kyse. Näitä muutoksia ovat esimerkiksi informoiduksi tuleminen, tiedon vastaanottaminen, orientaation tai tiedoisuuden muutos tai vaikkapa muistaminen tai ymmärtäminen. (Heritage 1984: 325; 2005: 188, 196.) Sen lisäksi, että *oh*-partikkelin sekventiaalisella asemalla ja sijainnilla vuorossa on keskeinen merkitys sen tulkinnalle, olennaista on myös sen prosodia. Thompsonin, Foxin ja Couper-Kuhlenin (2015: 66–75) mukaan prosodia antaa partikkelille kognitiivis-affektiivisen värityksen niin, että samalla partikkelilla voidaan ilmaista prosodisesta hahmosta riippuen esimerkiksi yllättyneisyyttä, empatiaa, pettymystä tai (lievää) kiinnostusta (ks. myös esim. Local 1996; Wilkinson & Kitzinger 2006; Couper-Kuhlen 2009, 2012; Reber 2012). Vastaavanlaisia partikkeleita löytyy myös muista kielistä. Esimerkiksi tanskan *nå* on monifunktionen tilanmuutospartikkeli, joka toimii paitsi informaation vastaanottimena myös muunlaisten kognitiivisten muutosten osoittimena ja jonka prosodisella ilmiöllä on merkitystä erottava tehtävä (Heinemann 2016). Puolan *aha* taas voi prosodiasta riippuen joko rekisteröidä neutraalisti tiedon tai ilmaista esimerkiksi jonkin asian viivästynyttä ymmärtämistä (Weidner 2016).

Kielet, joissa on useita eri partikkeleita kognitiivisten muutosten osoittamiseen, mahdollistavat sen, että yhden partikkelin modifioinnin sijaan eri kognitiivisia ja mahdollisesti affektiivisia tilanmuutoksia ilmaistaan eri partikkeleilla. Kun englannin *oh* tai tanskan *nå* ovat monifunktionisia, suomessa ja vaikkapa saksassa ja japanissa kognitiivisen tilanmuutoksen merkitys on koodattu kielen systeemiin hienosyisemmin (Golato 2010: 170; yleiskatsauksena aiheeseen ks. Heinemann & Koivisto 2016). Esimerkiksi saksassa uutinen voidaan ottaa vastaan partikkelilla *ach* tai *achso*. Edellinen osoittaa pelkästään sitä, että edellä sanottu oli uutta tietoa, kun taas jälkimmäistä käyttämällä puhuja osoittaa myös ymmärtäneensä, mitä vuorolla haettiin. (Golato 2010.) Samantyyppinen ilmiö on myös suomen systeemissä: partikkeli *aa* eroaa muista kognitiivista muutosta ilmaisevista partikkeleista siinä, että se ei käsittele edeltävää puhetta uutena tietona. Olen esittänyt (Koivisto 2015a), että sen keskeinen tehtävä on osoittaa tässä ja nyt tapahtuvaa ymmärtämistä (oivaltamista, tajuamista). Partikkeli *aa* ei siis niinkään osoita, että puhuja on saanut täysin uutta tietoa vaan että edellä sanottu sai hänet tajuamaan jotakin, joka oli hänelle aikaisemmin epäselvää tai jonka hän oli käsittänyt väärin. Sen sijaan englannin monifunktionen *oh* ottaa vastaan paitsi ”puhtaasti” uutta tietoa tarjoavia informointeja myös esimerkiksi toisen puhujan oletuksia korjaavia informointeja (*counterinformings*, Heritage 1984: 312–315) ja pyydettyjä korjauksia (*other-initiated repair*, mts. 315–318). Näistä jälkimmäiset ympäristöt ovat nyky-suomessa tyypillisiä *aa*-partikkelin esiintymäkonteksteja.

Aloitan *aa*-partikkelin ja uutispartikkelien vertailun esimerkillä puhtaana uuden tiedon vastaanottamisesta. Esimerkissä 1 on puhelun alkuun sijoittuva, spesifiä tie-

toa hakeva hakukysymys (r. 2), johon tulee sen edellyttämä vastaus, paikannimi (r. 3) (vrt. Fox & Thompson 2010). Kysyjä ottaa tiedon vastaan *aijaa*-partikkelilla (r. 4).

(1) [Aijaa1 SG112 A01, nauhoitusvuosi 1997]

01 Vikke: halojaa,
02 Missu: ↑no moi:; hh missä sä oot. HH
03 Vikke: Lahdessa.
→ Missu: **aijaa**. mitäs siellä.h
05 (0.4)
06 Vikke: ollaan Sallalle oltu ostamas >kaikkee<.
07 Missu: joo joo.

Partikkelia *aijaa* käyttämällä Missu osoittaa, että hänellä ei ollut aiempaa pääsyä vastauksen tarjoamaan tietoon; tätä tulkintaa tukee jatkokysymys *mitäs siellä*, joka hakee lisätietoa ja samalla topikalisoii saadun vastauksen. Missu ei siis siirry vastauksen saatuaan esimerkiksi soiton syyhyn. Partikkelin *aijaa* tehtävä onkin osoittaa, että edeltävä vuoro tarjosi paitsi uutta myös uutisarvoista tietoa, josta voidaan tarvittaessa puhua lisää (Koivisto 2015b, 2016).

Aa-tapauksille yhteistä on, että ennen partikkelin tuottamista puhuja ei ole ymmärtänyt jotakin asiaa ajallaan tai on ymmärtänyt sen väärin. Selvimpiä tapauksia ovat sellaiset, joissa keskustelukumppani korjaa väärinymmärryksen, mikä sitten vastaanotetaan *aa*-partikkelilla. Esimerkki 2 on tilanteesta, jossa Mari on edellä kertonut ostaneensa vanhempiensa kanssa monitoimikoneen. Tarun vaihtoehtokysymys (r. 1) perustuu oletukseen, että monitoimikone on jo perheen käytettävissä.

(2) [Aa58_SG404_nukkekot, nauhoitusvuosi 2008]

01 Taru: oottekste jo kokeillu leipoo sillä. hh .hh
02 Mari: no ku se on niinku: t₁ilattu ni sit se [tulee vasta
→ Taru: [a↑a:
04 Mari: [(-)
05 Taru: [ai se tulee sit joskus vast.
06 Mari: joo;
07 Taru: okei.

Sen sijaan, että Mari vastaisi myöntävästi tai kieltävästi Tarun kysymykseen, hän kumoaa kysymykseen sisältyneen oletuksen: monitoimikone ei ole vielä käytettävissä, vaan se on vasta tilattu (r. 2). Pian sen jälkeen, kun Mari on tuottanut vuoronsa ymmärtämisen kannalta olennaisen sanan *tilattu*, Taru osoittaa tajuavansa tilanteen todellisen laidan tuottamalla *aa*-partikkelin (r. 3). Sen prosodinen hahmo tukee tulkintaa äkillisestä oivaltamisesta: ensin sävelkorkeus nousee ja sitten laskee; lisäksi partikkelia voi luonnehtia venytetyksi (kesto 0,5 s; *aa*-partikkelin prosodisesta variaatiosta ks. tarkemmin Koivisto 2015a). Taru ei kuitenkaan tyydy tähän äkillistä ymmärryksen muu-

tosta osoittavaan, interjektioomaiseen elementtiin vaan jatkaa tavalla, joka tukee tulkin-
taani partikkelin merkityksestä: hän esittää *ai*-alkuisen ymmärrystarjokkaan asioiden
oikeasta laidasta (r. 5) ja tarjoaa sen näin Marille vahvistettavaksi (vrt. Heritage 1984:
320–323). Saatuaan *joo*-vahvistuksen Taru kuittaa *okei*-partikkelilla asian loppuun kä-
sitellyksi (r. 7). Huomionarvoista edelliseen esimerkkiin verrattuna on se, että moni-
toimikoneen saapumattomuus ei nouse topiikiksi, vaan sen käsittely muodostaa pi-
kemminkin toiminnan päälinjasta erillisen korjausjakson, jonka ratkettua tämän asian
käsittelyä ei tarvitse jatkaa. Partikkeli *aa* ja sitä seuraava ymmärrystarjous toimivat
siis paikallisen väärinkäsityksen ratkaisun osoituksena, mikä mahdollistaa siirtymisen
muihin asioihin.

Aa eroaa siis *aijaa*-partikkelista ja muista uutispartikkeleista monin tavoin. Sillä
ei suuntauduta edeltävän vuoron uutisarvoisuuteen vaan sitä käytetään pikemminkin
osoittamaan, että toiminnan etenemistä viivästyttänyt ymmärtämisongelma on rat-
kennut. Paitsi toisen korjaamien (ks. Haakana & Kurhila 2009) väärinkäsitysten yh-
teydessä *aa* toimii näin myös silloin, kun jonkin asian tunnistaminen tai ymmärtämi-
nen on viivästynyt. Esimerkki 3 on peräisin kasvokkaiseskustelusta, joka on nauhoi-
tettu yhden osallistujan, Susan, kotona. Siinä tunnistamisen ongelma pitkittyy ja estää
päätoiminnan etenemisen. Iina on aiemmin kysynyt Susalta, voiko hän saada lainaksi
olohuoneen nurkassa olevaa laatikkoa muuttoa varten. Susa on kertonut, että laatikko
kuuluu hänen siskolleen Maijalle. Esimerkki alkaa, kun Maija tulee toisesta huoneesta
olohuoneeseen, jossa Iina ja Susa ovat. Aluksi Iina pyytää Maijalta laatikkoa lainaksi
osoittaen sitä samalla sormellaan (r. 1–2).

(3) [Aa74_KP_Aineisto1_60_71, nauhoitusvuosi 2011] ((Iina istuu maassa, Maija on
jalkeilla. Maijan pää on rajautunut pois kameran kuvasta.))

01 Iina: hei *saaks mä ottaa.
*IINA ALKAA OSOITTAA LAATIKKOA JA KATSOA MAIJAA, JOKA KÄVELEE KOHTI IINAA

02 toi on kai sun boksis *tos°sa°.
*MAIJA PYSÄHTYY IINAN VIEREEN, KÄÄNTYY KATSOMAAN
IINAN OSOITTAMAAN SUUNTAAN

03 (0.5) IINA OSOITTAA LAATIKKOA JA KATSOO MAIJAA

04 Iina: toi *laatikko?,
*IINA LOPETTAA OSOITTAMISEN, KATSOO YHÄ MAIJAA

05 (0.7) IINA KATSOO MAIJAA

06 Iina: [teetsä] sil jotai?

07 Maija: [°häh°]

08 Susa: @häh@,

→ Maija: a↑a:.=fhhef >se on se< *la(h)atikko.
*MAIJA KÄÄNTYY JA LÄHTEE KÄVELEMÄÄN POISPÄIN

10 (0.4)

11 Maija: ota vaa,

12 (0.3)

13 Iina: haluutsä sen takas. ku me muutetaan ni (.) se ois

14 #tosi [jees#,]

Vastaaminen Iinan kaksiosaiseen vuoroon edellyttää, että Maija ymmärtää, mistä laatikosta on puhe. Kun Maija ei vastaa (tauko r. 3), voidaan olettaa, että kyse on tunnistamisongelmasta. Iina suuntautuukin ongelmaan sellaisena mainitsemalla tarkoitteen uudelleen ja käyttämällä siitä nyt standardikielen mukaista nimitystä *laatikko*; tässä vaiheessa hän lopettaa osoittamisen, mutta katsoo yhä Maijaa (r. 4). Maija ei kuitenkaan reagoi (tauko r. 5). Iinan seuraava yritys ratkaista ongelma on toisenlainen: hän kysyy, tarvitseeko Maija itse laatikkoa (*teetsä sil jotai*, r. 6), mikä tuo esiin mahdollisuuden, että Maijan vaikeneminen ennakoii preferoimatonta vastausta, pyynnöstä kieltäytymistä. Samanaikaisesti tämän vuoron kanssa Maija tuottaa geneerisen korjausaloitteen *häh* (r. 7) (Haakana 2011). Keskustelua hiljaa seurannut Susa imitoi siskonsa korjausaloitetta ja välittää siten implisiittisen kritiikin Maijan reaktion hi-tautta kohtaan (r. 8).

Odottamatta reaktiota *häh*-vuoroonsa Maija esittää viimein tunnistavansa laatikon. Tajuamisen ilmauksena on ympäristöä korkeammalta lausuttu, venytetty ja prosodista liikettä kantava *aa*-partikkeli, jota seuraa eksplisiittisesti tunnistamista osoittava lausuma *se on se laatikko* (r. 9). Tarkenne *se* merkitsee laatikon yhteisesti tunnistettavaksi (Laury 1997: 81–82). Vuoron ajoitus osoittaa kuten edellisessäkin esimerkissä ymmärtämistä, joka tapahtuu tässä ja nyt: vaikka *aa* on sekventiaalisesti myöhässä, sen paikka on kuitenkin korjausaloitteeseen nähden aikaisin, toisin sanoen ennen kuin Maija on saanut *häh*-vuoroonsa vastausta. Vuorossa on myös naurua, mikä viittaa siihen, että Maija käsittelee hidasta tajuamistaan ongelmallisena. Osoittamalla tunnistamista tässä ja nyt – sen sijaan, että vastaisi suoraan Iinan rivin 6 kysymykseen – Maija myös osoittaa, että reagoinnin puute johtui tunnistamisen ongelmasta eikä haluttomuudesta lainata laatikkoa (vrt. Emmertsen & Heinemann 2010). Pian tunnistamisvuoron jälkeen Maija vastaa alkuperäiseen pyyntöön myöntymällä siihen (r. 11). Esimerkki 3 tuo näin *aa*-partikkelista esiin myös sen puolen, että ymmärryksen viivästyminen voi olla arkaluontoista: puhuja olisi voinut oivaltaa asian aikaisemminkin, jos olisi ollut tarkkaavaisempi.

Vaikka *aa* on keskeisesti tilanmuutospartikkeli, sen voi hahmottaa myös jossain mielessä omaksi kategoriakseen, johon kuuluu myös muistamista merkitsevä *ainii(n)*-partikkeli. Ehdottamani tajuamisen merkitys on sikäli verrattavissa uuden tiedon vastaanottamisen partikkelien merkitykseen, että lausumalla *aa*-partikkelin puhuja osoittaa käyneensä läpi kognitiivisen muutoksen. Tämä ulottuvuus puuttuu toisesta dialogipartikkelien ryhmästä (B), johon kuuluvat partikkelit osoittavat kuulolla oloa ja ymmärrystä. Toisaalta *aa* vertautuu B-ryhmän partikkeleihin sikäli, että tajuaminen on ymmärtämistä, vaikka *aa*-partikkelin tapauksessa se ei ole sitä vain rutiininomaisesti ('kuulen, mitä sanot; ymmärrän'). Kyse on sen hetken osoittamisesta, jolloin puhuja saavuttaa ymmärryksen asiasta, joka on hänelle ollut aikaisemmin epäselvä tai jonka hän oli käsittänyt väärin.

Partikkelin *aa* merkitystä ja eroa uutispartikkeleihin voidaan havainnollistaa edelleen katsomalla uutispartikkelin käyttöä vastaavanlaisissa konteksteissa. Seuraavassa puhelinkeskustelun katkelmassa (esim. 4) *jaa* toimii korjaussekvenssin päättävänä kolmantena vuorona. Esimerkin alussa Tommi kysyy Jutan miehen työpaikasta (r. 1, 4).

(4) [Sosionomi SG405, nauhoitusvuosi 2008]

- 01 Tommi: siis on[ko se vielä] siellä<
 02 Jutta: [nii se (- -)]
 03 (.)
 04 Tommi: onko se vielä siellä samassa paikassa töissä.
 05 (0.6)
 06 Jutta: e:iku se on Enviro netillä. (.) heh
 07 [heh
 08 Tommi: [missä?
 09 (.)
 10 Jutta: Enviro netillä ajjaa jäteautoo.
 11 (0.6)
 → Tommi: ↑jaa; (.) empä minä t_ien[nykkää].
 13 Jutta: [mm
 14 Tommi: millon se sinne on vaihtanu.

Korjausaloitteella *missä* (r. 8) Tommi osoittaa, ettei ole kuullut, ymmärtänyt tai tunnistanut jotakin Jutan vuoron osaa (Schegloff, Jefferson & Sacks 1977). Paikkaa ilmaiseva *missä* paikantaa ongelman kuitenkin tarkemmin kuin *mitä* (ks. Haakana, Kurhila, Lilja & Savijärvi 2016: 260–264). Pyydetty korjaus (r. 10) paitsi toistaa ongelmallisen elementin (työpaikan nimen) myös kertoo, mikä on Jutan miehen työtehtävä. Mikäli *aa* esitettäisiin responsseina tähän vuoroon, se osoittaisi, että paikallinen tunnistamisongelma on ratkennut ja keskustelussa voidaan siirtyä eteenpäin. Korjausta seuraava Tommin *jaa* (r. 12) ei kuitenkaan pelkästään kuittaa korjaussekvenssiä, vaan se tuntuu kohdistuvan esimerkin aloittaneeseen kysymys–vastaus–sekvenssiin (r. 1–). Käsiteltäväksi ei siten nouse vain Jutan vuoron onnistuminen ongelman ratkaisijana vaan myös sen informaatioarvo – siis se, että Jutan miehen työpaikka tuli Tommille uutena tietona. Vuoron jatko (*empä minä tiennykkää*) vahvistaa tulkinnan siitä, että edellä sanottua käsitellään uutena tietona eikä tunnistamisongelman ratkaisijana. Prosodisesti korkealta alkaminen osoittaa myös Tommin käsittelevän tietoa uutisarvoisena. Tämänkaltaisen reaktio antaa tietä myös aiheen jatkokäsittelylle: Tommi jatkaa aiheesta esittämällä uuden kysymyksen (r. 14).

Uutispartikkeleiden ja *aa*-partikkelin työnjaon todentaminen on luotettavinta aineistoista, joissa puhujat käyttävät sekä *aa*-sanaa että muita partikkeleita. Entä sitten vanhemmat aineistot, joissa *aa* ei esiinny lainkaan? Voidaan olettaa, että tajuamisen osoittamisen tarve ei ole syntynyt vastikään, mikä taas tarkoittaa sitä, että sitä on aiemmin ilmaistu muin keinoin. Esimerkki 5 on 1990-luvun lopulla nauhoitetusta puhelusarjasta (SG112–113), jossa keskustelijoina on noin 18-vuotiaita naisia. Havaintojeni mukaan *aa* ei esiinny tässä puhelusarjassa kertaakaan. Katkelmassa on tilanne, jossa *aa*-partikkeli voisi hyvinkin esiintyä: viivästynyt ymmärtäminen, joka johtuu aiemasta väärinkäsityksestä. Missu ja Vikke keskustelevat opintotukihakemuksen täyttämisestä.

(5) [SG112_B09, nauhoitusvuosi 1997]

01 Missu: .hhh noil on kauhee #m: ö# ruljanssi
02 noiden#:# hake:musten kanssa;=mitä: sää laitoit ku
03 .hh kysyttiiks sultaki vanhempien näitä,
04 (0.4)
05 Missu: >mh< pääomatuloja >ja tälläsiä<.
06 Vikke: .hh siinä Kelassa.
07 Missu: nii,
08 Vikke: .hhh >joo.<
09 Missu: .hh mistä sää löysit ne< (.) tai siis mää löysin
10 kyllä isä:n <mutta>;h
11 Vikke: eikum mei- ↑mää annoin että täytättekö tän.
12 (.)
13 Vikke: tss(h) (.) tss(h) .hh=
14 Missu: =ai mitä? annoit sille Kelav virkailijalle.
15 Vikke: e:iku äi:(h)tille j(h)a isä:lle he hh
→ Missu: ai↑<JAA: :>.h (.) joo joo ja ne täytti sen sitte?,h

Katkelman ongelmavuorona on Viken *eiku*-alkuinen vastaus (r. 11), joka korjaa Missun kysymyksen presuppositiota (Haakana & Visapää 2014: 52–53). Vuoro on kuvaus siitä, miten Vikke menetteli täyttäessään hakemuksen kohtaa, jossa kysyttiin vanhempien tuloja; ongelmaksi kuitenkin muodostuu, ettei Vikke kerro, kenelle hän antoi hakemuksen täytettäväksi. Missu esittää ensin hämmästelevän korjausaloitteen *ai mitä* (vrt. Selting 1996) ja sitten ymmärrysehdokkaan (r. 14). Vikke korjaa Missun ymmärryksen – jälleen *eiku*-alkuisella vuorolla (r. 15; vrt. Haakana & Visapää 2014: 48–51). Tämän korjauksen Missu ottaa vastaan *aijaa*-partikkelilla (r. 16). Partikkeli esiintyy siis kontekstissa, joka muistuttaa edellä kuvattuja *aa*-sanana konteksteja: korjatun väärinymmärryksen jälkeen. Voi vieläpä ajatella, että ”oikea” asiointi on sellainen, jonka Missu olisi itsekin voinut käsittää: tuskinpa virkailija voi auttaa vanhempien tulojen raportoimisessa. Myös partikkelin prosodinen liike on samankaltainen kuin esimerkeissä 2 ja 3, tosin tässä tapauksessa jyrkempi eli yllättyneemmältä kuulostava. Toki on ajateltavissa, että lomakkeen antaminen vanhemmille täytettäväksi on sikäli Missulle myös aidosti tietoa, että hän ei ollut itse tullut ajatelleeksi kyseistä mahdollisuutta. Tässä tapauksessa *aijaa* ei toimisi pelkästään reaktiona korjaukseen vaan myös saatuaan uuteen tietoon. Korjausjakson responsseina sekä esimerkin 4 *jaa* että esimerkin 5 *aijaa* on mahdollista tulkita niin, että ne tekevät samanaikaisesti kahta työtä (vrt. Schegloff 2007: 76, *double barreled actions*): ne osoittavat toisaalta ongelman ratkeamista mutta samalla tarjoavat myös sopivan responssin laajempaan meneillään olevaan toimintaan eli uutisten kerrontaan.

Tässä luvussa olen esitellyt, miten suomen partikkelit mahdollistavat sen erittelemisen, millaisesta tilanmuutoksesta on kulloinkin kysymys. Prosodiaan nojaavien, harvemmilla partikkeleilla operoivien kielten sijaan suomi erottelee tilanmuutoksia leksi-kalaisesti. Uudehko *aa*-partikkeli eroaa uutisena vastaanottamisen partikkeleista siten,

että se ei suhtaudu saatuun tietoon täysin uutena vaan sellaisena, joka auttoi puhujaa tajuamaan jotain aiemmin epäselväksi jäänyttä. Toisaalta sen ilmaisemisessa, että ymmärtäminen tapahtuu tässä ja nyt, keskeinen resurssi on prosodia: näyttää siltä, että erityisesti vanhemmissa nauhoitteissa, joissa *aa*-partikkelia ei tavata, prosodian rooli tajuaamisen merkityksen välittäjänä on olennainen.

4 Työnjakoa uutispartikkeleiden välillä: *aijaa* ja *aha*

Erilaisia suomen kielen koodaamien kognitiivisten tilanmuutosten tyyppejä ovat ainakin uutena tietona vastaanottaminen tai informoiduksi tuleminen, ymmärtäminen tässä ja nyt (tajuaminen) sekä muistaminen. Kuten jo edellä esitin, pelkästään uuden tiedon vastaanottamistakin voidaan suomessa ilmaista usealla eri partikkelilla. Tämän luvun keskeinen kysymys on, mikä on partikkelien välinen työnjako ja – mikäli työnjako voidaan olettaa – mitkä ovat partikkelien merkitystä erottavat relevantit parametrit. Tähän kysymykseen etsin vastausta vertailemalla yleisimpien partikkelien *aijaa* ja *aha* käyttöä.

Kastari (2006) on pro gradu -tutkielmassaan tarkastellut *aijaa*- ja *aha*-partikkelien työnjakoa. Hänen mukaansa partikkelit koodaavat hienovaraisia episteemisen ja toiminnallisen orientaation eroja: *aijaa* ottaa vastaan kokonaan uutta tietoa, johon puhujalla ei ole ollut aiempaa pääsyä, kun taas *aha* vastaanottaa sellaista epäodotuksenmukaista tietoa, joka muuttaa puhujan käsityksen jostain puheena olevasta asiasta tai keskustelun etenemisestä. Omassa tutkimuksessani (Koivisto 2016) olen esittänyt, että partikkelien väliseen eroon liittyy myös vastaanotetun uuden tiedon asema (status) laajemmassa toimintakontekstissa ja saadun tiedon implikaatiot vastaanottajan (partikkelin tuottajan) projektin¹⁰ kannalta. Partikkeli *aijaa* osoittaa, että puhuja pitää edellä sanottua uutisarvoisena ja mahdollisen jatkokehittelyn arvoisena, kun taas *aha* osoittaa, että edellä sanottu muutti ennakoitun toiminnan linjaa ja vaatii siten puhujalta uudelleen orientoitumista suhteessa meneillään olevaan toimintaan ja mahdollisesti omaan projektiinsa. Uutisen vastaanotetun vuoron sisältö sinänsä ei sen sijaan nouse käsiteltäväksi. Näkemykseni ei ole ristiriidassa Kastarin episteemisiä vivahteita painottavan esityksen kanssa, mutta se korostaa edeltävän informoinnin roolia ja statusta toiminnan kulun ja meneillään olevan laajemman vuorovaikutusprojektin kannalta.

Tyypillinen *aijaa*-sanankonteksti on puheenaihetta aloittavien informointien (uutisilmoitusten) vastaanottaminen. Näissä tilanteissa puhuja osoittaa *aijaa*-partikkelin avulla, että sitoutuu informoinnin uutisarvoisuuteen ja siten omaksuu uutisen vastaanottajan roolin. Uutisarvoisuuteen sitoutuminen mahdollistaa uutisen

10. Projektin käsitteestä ks. Levinson 2013: 119–122. Projekti ei ole tietyn vuoron edustama toiminto tai vuoroista koostuva sekvenssi vaan puhujan tai puhujien yleisempi vuorovaikutuksellinen pyrkimys (esimerkiksi pyynnön esittäminen), jota kohti voidaan pyrkiä erilaisten valmistelevien vaiheiden kautta. Yksittäisen puhujan projekti voi olla ensin muille osallistujille vaikeasti tunnistettava mutta muuttua vähitellen tunnistettavaksi. Vastaanottaja voi responsseillaan rohkaista keskustelukumppanin projektia tai pyrkiä torjumaan sen.

jatkokehittelyn, vaikka ei varsinaisesti edellytä sitä. *Aijaa* ei siis merkitse englannin *oh*-partikkelin tavoin, että puhuja olisi nyt informoitu; pikemminkin puhuja asettuu sen avulla laajemman, vielä kesken olevan informoinnin vastaanottajaksi. Dialogi-partikkelina käytetystä *no*-partikkelista (esim. A: *Arvaa mitä?* B: *No?*) *aijaa* eroaa siten, että puhuja ei pelkästään asetu vastaanottajaksi vielä päättymättömälle informoinnille (Sorjonen 2002) vaan myös kohtelee ilmoitusta sinänsä uutisarvoisena. Näin tapahtuu esimerkissä 6. Missu aloittaa uuden puheenaiheen tiedottamalla Vikelle suunnitelmistaan tulla kaupunkiin, jossa Vikke asuu. Alustava informointi on otsikkomainen (vrt. Button & Casey 1985); tämä näkyy jälkikäteen siitä, että Missu elaboroi uutistaan (r. 6–8), kun Vikke on tuottanut sen uutisarvoisuuteen sitoutuvan *aijaa*-partikkelin (r. 5).

(6) [Aijaa54_SG112_B09, nauhoitusvuosi 1997]

01 Missu: [hhoo]hh
 02 ((huokaisee)) vo:i vitsi. tiäksää hei, .h m_ollaan
 03 tulossa sinnek keskiviikkona.
 04 (0.5)
 → Vikke: **aijaa.=**
 06 Missu: =.hh ku mum pitää kirjottautua nin, (.) nin, (.)
 07 >nin nin<, toivottavasti mul on kaikki, siihen
 08 mennessä valmiina kaikki °kama:t ja°.

Partikkelia *aijaa* edeltävien informointien ei kuitenkaan tarvitse olla informoijan aloitteellisesti esiin tuomia (1. positiossa esitetyjä) tiedoituksia, vaan *aijaa*-sanan responsikseen saavia uutisarvoisia asioita voidaan kertoa myös vastauksena kysymykseen – tai vaikkapa laajemman kerronnan osana. Toisaalta *aijaa* voidaan tuottaa kohdassa, joka on ikään kuin valmisteltu uutisen vastaanottoa varten (kuten esimerkissä 6), tai sitä voidaan käyttää merkitsemään edeltävästä puheesta uutisarvoiseksi jokin seikka, jota ei varsinaisesti ole tarjoiltu uutisena (ks. myös Kastari 2006; Heritage 1984: 306–307). Lisäksi tieto voi olla joko puhtaasti uutta kuten esimerkissä 6 tai kontekstissaan jollain tapaa kontrastiivista tai ennakoimatonta kuten esimerkissä 7. Ystävykset Susa ja Iina keskustelevat siinä Susan kotona.

(7) [Aijaa89_KP_aineisto1, nauhoitusvuosi 2011]

01 Susa: .mhth hei ↑mitä mun piti kysyy sulta jota
 02 että (.) et te=ootte ↑muuttamas mut silti s:ä=ot
 03 menos johonki kokouksee et miten sä (.) viel
 04 niinku jotai (0.3) taloyhtiöjuttui
 05 tai (.) mui[t,
 06 Iina: [>no ku ↑siit saa< rahaa nelkyt
 07 euroo (.) kerta.
 08 (0.6) IINA JA SUSAN KATSOVAT TOISIAAN, IINA HYMYILEE

kalle vaan korvaa jotain, jonka partikkelin sanoja kuvitteli olevan toisin. Tämä näkemys keskittyy tiedon luonteeseen ja sen oletettuun asemaan suhteessa puhujan epis-teemiseen statukseen (Heritage 2012), minkä arviointi voi olla osin vaikeaa. Tärkeää onkin arvioida informoinnin statusta myös suhteessa meneillään olevaan toimintaan ja informoinnin implikaatioihin toiminnan kulun kannalta. Havaintojeni mukaan *aha* ei ota vastaan jakson alussa olevia otsikkotyyppejä informointeja, vaan sen kotipaikka näyttää olevan toimintajakson keskellä: sillä otetaan vastaan informointeja, jotka muuttavat jo käynnissä olevan toiminnan ennakoitua kulkua. Toisaalta *aha*-partikkelia käytetään myös osoittamaan, että alkuun asetunut informointi on muuttanut puhujan aiempaa käsitystä siitä, miten asiat tulevat etenemään. Tällöin asiasta on puhuttu jo aiemmin – se on siis jollain tapaa kesken tai meneillään, vaikkakaan ei juuri käynnissä olevassa keskustelussa. Näytän esimerkin näistä kahdesta tyyppillisestä kontekstista. Esimerkissä 8 Ella tiedustelee mahdollisuutta puhua vanhan rouvan, ”mummin”, kanssa tämän sukulaiselta Tainalta, joka on vastannut puhelimeen (r. 1–2).

(8) [Aha16_SG143_A11, nauhoitusvuosi 1994]

01 Ella: .hh kuule tota (.) ↑mitäs; mummille kuuluu onko;
 02 #mm# onko; (.) sillai että voisin jutella? Hh
 03 Taina: joo, (.) kyllä voit ihan kohta #ähy hy# v:essassa istuu
 04 t(h)ällä hetk(h)el[läh].
 05 Ella: [ai] jaha(h)h; (.) h j(h)ust;
 06 Taina: fpi:[eni hetki [°vaa°.f]
 07 Ella: [.hhh [vai] o↑tanks mä uudestaan ettei
 08 tuu kiire suatta.
 → Taina: [↑no eiku se on tulossa pois.
 10 Ella: **aha**,
 11 Taina: ve=
 12 Ella: =selvä.
 13 Taina: joo että=[#ei#-]
 14 Ella: [>joo<;]
 15 Taina: jos ei sulla kiire oo.
 16 Ella: ↑ei: oo mitään hätää. kiitos.

Taina vastaa Ellan pyyntöön varauksellisesti: Ella voi puhua mummin kanssa, mutta ei heti (r. 3–4). Tämän tiedon vastaanotettuaan (*ai jaha*, r. 5) Ella laajentaa alkuperäistä kysymysvuoroaan *vai*-alkuisella, vaihtoehdoisen toimintatavan esittelevällä lisäyksellä (r. 7–8). Tainan responssi on muotoiltu tätä ehdotusta vastustavaksi korjauspartikkelilla *eiku*. Vuorossaan Taina tarjoaa syyn sille, miksi Ellan tarjousta ei tarvitse hyväksyä: mummi on tulossa pois vessasta (r. 9). Tämän informoinnin Ella ottaa vastaan *aha*-partikkelilla (r. 10) ja hiukan myöhemmin (r. 12) partikkelilla *selvä*, joka ilmaisee hyväksymistä.

Partikkelin *aha* responssikseen saavan informoinnin status osana meneillään olevaa toimintaa on kiistatta erilainen kuin *aijaa*-tapauksissa. Ensinnäkään informointia

ei tarjota eikä vastaanoteta uutisarvoisena niin, että siitä voitaisiin puhua lisää: mummin vessasta poistuminen ei siis tarjoutu topiikiksi. Tämä ei tarkoita, ettei informointi olisi kontekstissaan merkityksellinen: se on merkityksellinen Ellan projektin – mummin puhelimeen saamisen – kannalta. Lisäksi se muuttaa meneillään olevan toiminnan projisoitua kulkua: Ella on suuntautunut toiminnallaan siihen, että hänen olisi odotettava määrittelemätön aika, mikä johtaa tarjoukseen soittaa takaisin. Tainan informointi paitsi vastustaa Ellan tarjousta soittaa takaisin myös kontrastoituu hänen ensimmäiseen ilmoitukseensa siitä, että mummi ei ole juuri nyt tavoitettavissa: Ella voikin puhua mummin kanssa viivytyksettä. Sanomalla *aha* Ella asettuu linjaan edellisen vuoron toiminnan kulkua muuttavan implikaation kanssa.

Myös toinen *aha*-esimerkkini (esim. 9) on tulkittavissa niin, että partikkelia edeltävä informointi muuttaa toiminnan projisoitua kulkua partikkelia käyttävän puhujan näkökulmasta. Tässä tapauksessa kuitenkin informointi esitetään aivan puhelun alussa. Kyseessä on tilanne, jossa seurakunnan työntekijä Mika soittaa kirkkoherralle Matille.

(9) [Aha2_SG141_B03_aikataulu, nauhoitusvuosi 1994]

- 01 Matti: Matti Peltola?
 02 Mika: ↑no: Mika virastosta hei:,
 03 Matti: terve?
 → Mika: Sundkvist soitteli ja sanoi että hän nyt on lähös
 05 Helsingistä ja ois puol neljän ↓<aikaan sit[te>]
 06 Matti: [ahah?]
 07 Mika: hoo tee teellä?
 08 Matti: .hh olisko se sitten ku se hoo tee on sillon jo <kii:n°ni°
 09 että> kannattaaks sen sitten enää.h
 10 (0.4)
 11 Mika: hetkinen se on kuustoista viis- (0.4) ↓toista eli se on
 12 vartin yli neljään au°ki°.
 13 Matti: ai se on niin. no joo. (juu)=
 14 Mika: =se on vartin yli nel[jään auki.]
 15 Matti: [no ni. .hh] että (.) se olis
 16 niiku puoli neljän maissa tääl[lä.]
 17 Mika: [puol] neljän
 18 aikaaj joo.

Informointi, joka otetaan vastaan *aha*-partikkelilla, on soiton syyn paikalla (r. 4–5): sen edellä ovat vain esittäytymiset ja tervehdykset. Suoraan asiaan meneminen tekee puhelusta institutionaalisen ja viittaa siihen, että keskustelijat jatkavat jotakin kesken olevaa asiaa. Kyseessä on asia, josta keskustelijat ovat selvästi puhuneet aikaisemminkin: Mika ei kerro, miksi Sundkvist on tulossa Helsinkiin, joten Matin voi olettaa tietävän asiasta jotain entuudestaan. Uutena tietona tarjoiltu seikka on sen sijaan ilmoitus Sundkvistin saapumisajasta. Matin *ahah*-partikkeli sijoittuu keskelle meneillään olevaa

informointivuoroa: hän tuottaa sen, kun Mika on kertonut saapumisajan (*puol neljän aikaan*), mutta vuoro kokonaisuudessaan on vielä kesken. *Ahah* kohdistuu siis nimenomaan tähän yksityiskohtaan ja sen merkityksen tunnistamiseen (ns. *recognitionial overlap*, Jefferson 1983). Sanomalla *ahah* Matti osoittaa, että tieto on muuttanut asioiden ennakoitua kulkua, mikä vaatii uudelleen orientoitumista. Vaihtoehtoinen tapa vastaanottaa tämänkaltainen, rutiininomainen tiedonanto olisi ymmärryksen tai hyväksymisen tai näiden molempien osoitus. Jälleen voidaan huomata, että puoli neljän aikaan saapuminen ei ole uutisarvoista itsessään vaan laajemman toiminnan kannalta: partikkelin tuottamisen motivaatio, huolenaihe HTT-nimisen paikan kiinni menemisestä ennen Sundkvistin saapumista, tulee ilmi Matin seuraavassa vuorossa (r. 8–9). Tämä vuoro tarjoaa myös todisteen siitä, että informointi on vastoin Matin aiempaa käsitystä asiasta (Kastari 2006).

Puhuja voi siis käyttää *aha*-partikkelia osoittamaan, ettei edellä ollut informointi ole linjassa puhujan ennakkokäsitysten kanssa; tämän implikaationa taas voi olla, että *aha*-partikkelin sanoja ei ole valmis varauksetta hyväksymään tarjottua informaatiota. Näin voi tulkita esimerkiksi 9: ottamalla uutisen vastaan viattomana aikataulutiedotuksena *aha*-partikkelilla Matti osoittaa, että suunnitelmassa on jotakin ennakkoimatonta, jota ei voi suoraan hyväksyä. Esimerkki 10 matkapuhelinkeskustelusta on samankaltainen. Siinä Leena soittaa ilmoittaakseen Merjalle, että hän voisi seuralaisineen tulla tämän kyydissä Hakkilaan, jossa kumpikin asuu. Aikaisemmassa puhelussa on selvinnyt, että Leena on ”mummon” kanssa ostoksilla Pohjois-Helsingissä, ja mahdollisesta kyytitarpeesta on keskusteltu. Mitään ei kuitenkaan ole sovittu; sen sijaan Leena on kertonut toiveestaan jatkaa ostoksia kaupungin keskustassa.

(10) [Aha29_SG400_11, nauhoitusvuosi 2007]

- 01 Merja: Merja?
 02 (0.5)
 03 Leena: Leena moi.
 04 Merja: ↑>no moi<.
 05 (0.7)
 → Leena: tota (.) ↑me voitaa tulla sun kyydissä< (0.4) Hakkilaan
 07 jos sopii.h
 08 Merja: **ahah**; mistähän te tuutte sitte kyy°tiih°.
 09 (0.4)
 10 Leena: >no sitähä mä< mietin just et mihinkähä(m) me
 11 lähettäs tässä,
 12 (0.3)
 13 Leena: .hhhhhh käveltäskö me <sitt:e> °mhhhh°
 14 (0.2)
 15 Merja: kato ku mä pääsen yhe:ltä? Hh
 16 (0.5)
 17 Leena: joo,
 18 (0.7)

19 Leena: (>ni<) me voitaa lähtee kävelee nyt sit
 20 sinnep_päin et me tul(ta)s sitä Intiankatua
 21 pit[kin (--)
 22 Merja: [@no sanooham mulle hirveesti Intianka°tu°.@

Kuten esimerkissä 9, *aha*-partikkelilla vastaan otettu informointi sijaitsee soiton syyn paikalla esittäytymisten ja tervehdysten jälkeen (r. 6–7). Paitsi vuoron alkuasemaisuus puhelussa ja sekvenssissä keskeistä on myös sen luonne nimenomaan informointina: Leena ei pyydä kyytiä vaan pelkästään informoi Merjaa siitä, että hän seuralaisineen voisi tulla tämän kyydissä Hakkilaan. Tällainen vuoron muotoilu osoittaa orientoitumista kyydin saamisen ongelmattomuuteen ja vahvaa oikeutusta (*entitlement*) sen saamiseen (vrt. Curl & Drew 2008). Vuoron päättää lisäys *jos sopii* (r. 7), joka kehystää vuoron jälkikäteen pyynnöksi ja tekee siten relevantiksi sen hyväksymisen tai hylkäämisen. Merjan responssi ei kuitenkaan ole linjassa tämän sekventiaalisen odotuksen kanssa.

Sanomalla *ahah* (r. 8) Merja tekee vähintään kahta asiaa. Ensinnäkin hän kohtelee Leenan vuoroa informointina eikä pyyntönä. Toisekseen hän kohtelee informointia poikkeamana aiemmasta käsityksestään tapahtumien kulusta. Sanoessaan *ahah* (eikä esimerkiksi *okei*, jolla hyväksyisi pyynnön) Merja antaa ymmärtää, että hän ei olettanut Leenan ja mummon tarvitsevan kyytiä. Vuoron käsittely valmiiksi tehtynä toimintasuunnitelmana neuvoteltavissa olevan pyynnön sijaan implikoi kriittistä suhtautumista Leenan toimintaan, mahdollisesti vuoron muotoilu implikoimaan ongelmattomuuteen ja vahvan oikeutuksen oletukseen.

Tulkintaa kriittisestä asennoitumisesta tukee keskustelun jatko. Merja kysyy, mistä Leena seuralaisineen aikoo tulla kyytiin – sen sijaan, että kysyisi, mistä hän voi hakea heidät (r. 8). Näin Merja kohtelee Leenan vuoroa ironisesti nimenomaan ilmoituksena, johon hän ei voi vaikuttaa, ja Leenaa ja mummoa tilanteen kulun määräävinä, agenttiivisina toimijoina. Merjan vuoroon sisältyvä partikkeli *sitte* merkitsee vuoron johdetuksi aiemmasta vuorosta. Merja myös informoi Leenaa töistä lähdon ajankohdastaan (r. 15), mutta tämän informoinnin relevanssi jää eksplikoimatta; mahdollisesti se tarkoittaa, että Merjalla on omat aikataulunsa, jotka tulisi ottaa huomioon. Leenan tasisella intonaatiolla tuotettu *joo* (r. 17) rekisteröi tämän tavalla, joka tuntuu ohittavan informoinnin merkityksen; tämän jälkeen hän jatkaa spesifioimalla, mistä Merja voisi hakea heidät (r. 19–21). Merja avoimen ironinen väite, että hän tietää paikan (eli ei tiedä), vahvistaa vaikutelmaa siitä, että hän vastustaa tapaa, jolla Leena on esittänyt pyyntönsä (r. 22).

Partikkelien *aijaa* ja *aha* vertailu osoittaa, että yksi relevantti niitä erotteleva muuttuja on vastaanotetun uuden tiedon luonne ja sen suhde uutisen vastaanottajaan ja hänen projektiinsa. *Aijaa*-partikkelilla otetaan tyypillisimmin vastaan informointeja, jotka liittyvät niiden esittäjän elämänpiiriin ja joihin vastaanottajalla ei ole suoraa pääsyä (niin kutsuttu A-tilanne, Labov & Fanshel 1977: 100–101). Näillä informoinneilla ei ole myöskään implikoituja seurauksia hänen tulevan toimintansa tai meneillään olevan projektinsa kannalta. Partikkelia *aijaa* käytetään osoittamaan tai tunnustamaan informoinnin uutisarvoisuus ja luomaan näin mahdollisuus sen jatkokäsittelylle. Partikkeli

aha puolestaan ottaa vastaan käytännöllisessä mielessä relevantteja informointeja, jotka muuttavat partikkelin sanojan käsitystä meneillään olevan toiminnan kulusta ja vaativat siten tältä uudelleen orientoitumista. Partikkelin avulla voidaan asettaa linjaan edellisen vuoron ilmaisevan toiminnan suunnanmuutoksen kanssa tai tehdä tiettäväksi, että edeltävä informointi on muuttanut partikkelin sanojan käsitystä asioiden tolasta; jälkimmäinen käyttötapa implikoi, että puhuja ei ole täysin valmis hyväksymään sanottua ja sen implikaatioita. Lisäksi *aha*-partikkelilla voidaan osoittaa, että edeltävä informointi kontrastoitui jonkin aiemmin tiedetyn, oletetun tai jopa moraalisesti oikeaksi katsotun toimintatavan kanssa. Tämä ilmenee varsinkin tilanteissa, joissa edellinen vuoro voitaisiin ottaa vastaan myös osoittamalla hyväksyntää eikä uutena tietona.

5 Yhteenveto ja päätelmiä

Tässä artikkelissa olen tarkastellut sellaisia suomen kielen partikkeleita, jotka ilmaisevat uutisen vastaanottamista ja muita kognitiivisia muutoksia, sekä niiden muodostamaa systeemiä. Lähdin liikkeelle Sorjosen (1999) ja *Ison suomen kielipoin* (2004) esittämästä dialogipartikkelien ryhmittelystä kahteen pääkategoriaan: A – vastaanottaminen uutena tietona – ja B – kuulolla olo ja samastuminen. Kävi ilmi, että A-ryhmä laajenee, jos siihen sisällytetään myös muita kognitiivisia muutoksia kuin uutisena vastaanottamista osoittavia partikkeleita, kuten tajuamista merkitsevä *aa* ja muistamista merkitsevä *ainii(n)*. Ryhmien kokoonpanokaan ei ole staattinen: partikkelikategorioihin voi tulla uusia jäseniä, ja vanhat partikkelit voivat saada uusia käyttäjiä. Esimerkiksi *okei*-partikkeli näyttää voivan toimia nykyään kummankin dialogipartikkelien pääkategorian jäsenenä. Lisäksi joitakin aiemmasta luokittelusta pois jätettyjä, konventionaalistuneita yhdistelmiä, kuten *aijaa* ja *ainii(n)*, on kenties mielekkäämpää kuvata omina partikkeleinaan kuin partikkeliketjuina, osiensa summina.

Tutkimukseni osoittaa, että suomen partikkelisysteemi mahdollistaa erilaisten kognitiivisten tilanmuutosten erottelun omiin tehtäviinsä erikoistuneiden partikkeleiden avulla. Analyysissä osoitin, että interjektioimainen, yhdestä äänneestä koostuva *aa* ilmaisee muuttunutta tai viivästynyttä ymmärrystä jostakin keskustelun kulun kannalta olennaisesta seikasta. Tehtävältään samantyyppiseksi voi hahmottaa partikkelin *ainii(n)*, jolla puhuja osoittaa muistavansa jonkin keskustelun kannalta olennaisen seikan. Sekä *aa* että *ainii(n)* ovat käyttökelpoisia tilanteissa, joissa keskustelun kulku tai puhujien yhteisymmärrys on vaarantunut puhujien välisiin episteemisiin odotuksiin liittyvän ongelman takia. Partikkeli *aa* on yleistynyt 2000-luvun aikana ja on mahdollisesti saamassa uusia, entistä väljempää käyttäjiä, joissa tajuamisen merkitys haalistuu. Tyypillisimmässä käytössään se ja *ainii(n)* eroavat kuitenkin niistä partikkeleista, jotka ottavat edeltävän tiedon vastaan uutisena ja joita on pidetty aiemmassa tutkimuksessa toisena pääkategoriana (A-ryhmä) kuulolla oloa ja ymmärrystä ilmaisevien B-ryhmän partikkelien rinnalla. Mikäli *aa*-partikkelin käyttöala kasvaa, se voi muuttua virossa esiintyvän *aa*-partikkelin kaltaiseksi: Kasterpalun ja Hennosten (2016) mukaan viron *aa* osoittaa usein jonkinlaista uudistunutta ymmärrystä, mutta partikkelia voi käyttää myös vastaanottamaan uutta tietoa.

Tutkimukseni aineistoon kuuluu myös puhelusarjoja, joissa *aa*-partikkelia ei käytetä lainkaan. Esimerkki 5 osoitti, että tilanteissa, joissa on tarve ilmaista viivästynyttä tai muuttunutta ymmärrystä, voidaan käyttää esimerkiksi *aijaa*-partikkelia, joka on prosodisesti kohosteinen. Tällaiset esimerkit herättävät kysymyksiä tässä ja nyt tapahtuvan ymmärtämisen luonteesta: Luodaanko vaikutelma tässä ja nyt tapahtuvasta, viivästyneestä tajuamisesta yksinomaan vai osittain prosodisin keinoin? Missä määrin kyse on puhujittaisesta variaatiosta tai aineiston tallennusajankohdasta? Onko *aa* vinyt osan aiemmin uutispartikkeleille kuuluneista tehtävistä? Aineisto viittaa tähän suuntaan, mutta asia vaatisi vielä tarkempaa tutkimusta, myös uutispartikkeleiden keskinäisestä työnjaosta.

Uutisena vastaanottaminen on tajuamisesta ja muistamisesta selvästi eroava tilanmuutoksen tyyppi. Tämän väljän perusmerkityksen saavia partikkeleita on suomessa kymmenkunta – määrä riippuu siitä, ajatellaanko vokaalin pituus (esim. *aha* ~ *ahaa*, *jaha* ~ *jaaha*) partikkeleita erottavaksi piirteeksi vai pidetäänkö lyhyt- ja pitkävokaalisia muotoja saman partikkelin variantteina (ks. alaviitettä 1). Toinen esiin ottamani empiirinen kysymys olikin se, millaisin parametrein merkitykseltään lähekkäisten partikkelien välille voidaan hahmotella eroja. Esitin, että yleisimpien partikkelien *aijaa* ja *aha* välisen eron ymmärtämiseksi keskeistä ei ole vain miettiä tiedon aiheuttaman tilanmuutoksen luonnetta eli puhujan kokemaa kognitiivista muutosta vaan myös vastaanotetun tiedon statusta laajemman meneillään olevan toiminnan ja partikkelin sanojan projektin kannalta: onko informointi uudeksi topiikiksi tarjottu uutinen (*aijaa*), vai muuttaako se jo käynnissä olevan toiminnan suuntaa ennakoimattomalla tavalla (*aha*)? Partikkelin *aijaa* tapauksessa edellä sanottu sinänsä on uutisarvoista ja jatkokehittelyn arvoista, kun taas *aha*-sanan avulla puhuja osoittaa, että informointi on ollut epäodotuksenmukaista suhteessa aiempiin tietoihin tai poikennut toiminnan oletetusta kulusta tavalla, joka vaikuttaa partikkelin sanojan tulevaan toimintaan. Näin ollen *aha*-partikkelilla vastaanotettu tieto ei ole itsessään puheenaiheeksi nostettavaa uutta tietoa vaan pikemmin alisteista jollekin laajemmalle vuorovaikutusprojektille. *Aha*-sanan avulla voidaan tuoda mukaan asennoituminen edellisen vuoron implikaatioihin ja oikeutukseen ja siten kyseenalaistaa vuoron asema viattomana tiedonantona.

Kielen partikkelisysteemin hahmottelu ja eri partikkelien keskinäisen työnjaon tutkiminen avaavat kiinnostavia näkökulmia myös kieltenväliseen vertailuun. Useat tutkijat ovat varoittaneet vetämästä kahden eri kielen näennäisesti samankaltaisten partikkelien välille yhtäsuuruusmerkkiä (ks. esim. Golato 2010: 170–171). Syynä tähän varoitukseen on se, että esimerkiksi eri kielten tilanmuutoksen merkitsimet eivät useinkaan kata samaa käyttöalaa, vaikka niillä joitain yhteisiä käyttäjiä olisikin. Muiden muassa Heinemann (2009) on osoittanut, että vaikka englannin *oh* ja tanskan *nå* ovat kummankin monifunktioisia, *nå* ei kuitenkaan toimi kaikissa samoissa tehtävissä kuin *oh*: sillä ei esimerkiksi aloiteta vastauksia, joissa kysymystä käsitellään aiheettomana (ks. myös Heritage 1998). Suomen ja englannin vertailussa kiinnostavaa on se, että näiden kahden kielen standardivalinnat uutispartikkeleiksi, *aijaa* ja *oh*, ovat erilaisia erityisesti siinä suhteessa, millaisia odotuksia ne luovat jatkosta. Kun *oh*-partikkelin keskeisiin ominaisuuksiin kuuluu Heritagen (1984) mukaan lopettamisen implikaatio eli se, että puhuja on riittävän informoitu eikä kaipaa lisätietoa, *aijaa* suuntautuu uutisarvoisuuteen

ja on siten omiaan kannustamaan jatkokehittelyyn. *Aha* on taas ainakin jossain määrin enemmän *oh*-partikkelin kaltainen: se ottaa edellä sanotun vastaan uutena, tulevan toiminnan kannalta merkittävänä tietona, mutta ei hae elaboraatiota. Partikkelista *aa* taas voidaan sanoa, että se on erikoistunut ilmaisemaan vain osaa niistä tehtävistä, joita *oh*-partikkelin avulla voidaan hoitaa, ja että se on siten merkitykseltään vähemmän opaakki. Nämä ovat kuitenkin eri tutkimuksia vertailemalla tehtyjä havaintoja yksittäisistä partikkeleista. Selvää kahden eri kielen partikkeleita ja niiden käyttöalaa vertailevaa tutkimusta ei juuri ole. Tämä on sikäli ymmärrettävää, että vain harvojen kielten partikkelisysteemi – eri partikkelien käyttöalat – on edes tyydyttävästi selvillä.

Tämä artikkeli on toivoakseni vahvistanut ymmärrystä siitä, että suomen kielessä kognitiivisia tilanmuutoksia ilmaistaan varsin hienovaraisin leksikaalisin erotte-luin. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö suomen kaltaisessa partikkelikielessä prosodiallakin ilmaistaisi affektia ja intensiteettiä tai jopa eroteltaisi merkityksiä – asiaa on vain toistaiseksi tutkittu hyvin vähän. Esimerkiksi *aa* voidaan tuottaa prosodisesti kohosteisesti (venytettynä ja tiettyä sävelkulkua kantavana) tai sitten lyhyenä ja matalalta ja siten ikään kuin taka-alaiistettuna. Vaihtelu on kytköksissä sen käsittelyyn, kuinka merkittävä puhujan aiempi virhe eli ymmärryksen viivästyminen on ollut; varsinaisesti merkitystä prosodinen variaatio ei erottele. (Koivisto 2015a.) Eri uutis-partikkeleiden prosodista variaatiota ja sen luomia affektisia merkityksiä olisi tarpeen tutkia. Yksi jatkotutkimuksen aihe olisi myös se, ovatko jotkin partikkeleista (kuten *ai*) sinänsä affektisia ja toiset (kuten *aa* ja *aijaa*) taas neutraaleja mutta muokattavissa affektisiksi prosodially. Toisaalta A-ryhmän partikkelien työnjako ja lisäparametrit kai-paavat edelleen selvittämistä. Yksi tarjoutuva lisämuuttuja on informointisekvenssien sisäinen rakenne: on mahdollista, että jotkin partikkelit (kuten *ai*, *aijaa* ja *aha*) esiin-tyvät ensimmäisenä reaktiona uutisten kerrontaan, kun taas toiset (kuten *vai ni(in)* ja *joojoo*) ovat erikoistuneet kuitaamaan informointisekvenssin päättyneeksi (ks. myös Kastari 2006: 98). Edelleen olisi pohdittava sitä, mikä rooli ulkoisilla muuttujilla, kuten puhujakohtaisella ja sosiaalisten ryhmien välisellä variaatiolla, aluemuurteilla tai tallennusajankohdalla, on partikkelien frekvenssierojen selittämisessä. Myös dialogi-partikkelisysteemin ja yksittäisten partikkelien käyttöalan diakroniset muutokset kai-paisivat ehdottomasti tutkimusta. Tähän liittyviä kysymyksiä ovat muun muassa, mil-laisin keinoin tajuamista on ennen *aa*-partikkelin yleistymistä ilmaistu ja missä määrin *okei* on saamassa uuden informaation käsittelyyn liittyviä tehtäviä.

Lähteet

- BUTTON, GRAHAM – CASEY, NEIL 1985: Topic nomination and topic pursuit. – *Human Studies* 8 s. 3–55.
- COUPER-KUHLLEN, ELIZABETH 2009: A sequential approach to affect. The case of ‘disappointment’. – Markku Haakana, Minna Laakso & Jan Lindström (toim.), *Talk in interaction. Comparative dimensions* s. 94–123. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2012: On affectivity and preference in responses to rejection. – *Text & Talk* 32 s. 453–475. <https://doi.org/10.1515/text-2012-0022>.

- CURL, TRACI – DREW, PAUL 2008: Contingency and action. A comparison of two forms of requesting. – *Research on Language and Social Interaction* 41 s. 129–153. <https://doi.org/10.1080/08351810802028613>.
- EMMERTSEN, SOFIE – HEINEMANN, TRINE 2010: Realization as a device for remedying problems of affiliation in interaction. – *Research on Language and Social Interaction* 41 s. 58–98. <https://doi.org/10.1080/08351811003738059>.
- FOX, BARBARA – THOMPSON, SANDRA 2010: Responses to wh-questions in English conversation. – *Research on Language and Social Interaction* 43 s. 133–156. <https://doi.org/10.1080/08351811003751680>.
- GOLATO, ANDREA 2010: Marking understanding versus receipting information in talk. *Achso* and *ach* in German interaction. – *Discourse Studies* 12 s. 147–176.
- HAAKANA, MARKKU 2011: *Mitä* ja muut avoimet korjausaloitteet. – *Virittäjä* 115 s. 36–67.
- HAAKANA, MARKKU – KURHILA, SALLA 2009: Other-correction in everyday interaction. – Markku Haakana, Minna Laakso & Jan Lindström (toim.), *Talk in interaction. Comparative dimensions* s. 152–179. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAAKANA, MARKKU – KURHILA, SALLA – LILJA, NIINA – SAVIJÄRVI, MARJO 2016: Kuka, mitä, häh? Korjausaloitteet suomalaisessa arkikeskustelussa. – *Virittäjä* 120 s. 255–293.
- HAAKANA, MARKKU – VISAPÄÄ, LAURA 2014: *Eiku* – korjauksen partikkeli? – *Virittäjä* 118 s. 41–71.
- HEINEMANN, TRINE 2009: Answers to inapposite inquiries. – Jack Sidnell (toim.), *Conversation analysis. Comparative perspectives* s. 159–186. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2016: From 'looking' to 'seeing'. Indexing delayed intelligibility of an object with the Danish change-of-state token $n \uparrow \downarrow$. – *Journal of Pragmatics* 104 (special section) s. 108–132. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2016.04.003>.
- HEINEMANN, TRINE – KOIVISTO, AINO 2016: Indexing a change of state in interaction. Cross-linguistic explorations. Editorial. – *Journal of Pragmatics* 104 (special section) s. 83–88. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2016.09.002>.
- HERITAGE, JOHN 1984: A change-of-state token and aspects of its sequential placement. – J. Maxwell Atkinson & John Heritage (toim.), *Structures of social action. Studies in conversation analysis* s. 299–345. Cambridge: Cambridge University Press.
- 1998: *Oh*-prefaced responses to inquiry. – *Language in Society* 27 s. 291–334. <https://doi.org/10.1017/S0047404500019990>.
- 2002: *Oh*-prefaced responses to assessments. A method of modifying agreement/disagreement. – Cecilia Ford, Barbara Fox & Sandra Thompson (toim.), *The language of turn and sequence* s. 196–224. New York: Oxford University Press.
- 2005: Cognition in discourse. – Hedwig te Molder & Jonathan Potter (toim.), *Conversation and cognition* s. 184–202. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2012: Epistemics in action. Action formation and territories of knowledge. – *Research on Language and Social Interaction* 45 s. 1–29. <https://doi.org/10.1080/08351813.2012.646684>.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JEFFERSON, GAIL 1983: Two explorations of the organization of overlapping talk in conversation. Notes on some orderlinesses of overlap onset. – *Tilburg papers in language and literature* 28 s. 1–28. Tilburg: Tilburg University.
- KASTARI, ANNA 2006: *Dialogipartikkelien aha(a) ja ai jaa tehtävistä keskustelussa*. Pro gradu

- tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- KASTERPALU, RIINA – HENNSTE, TIIT 2016: Estonian *aa*. A multifunctional change-of-state token. – *Journal of Pragmatics* 104 s. 148–162. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2016.06.010>.
- KOIVISTO, AINO 2013: On the preference for remembering. Acknowledging an answer with Finnish *ai nii(n)* (“Oh that’s right”). – *Research on Language and Social Interaction* 46 s. 277–297. <https://doi.org/10.1080/08351813.2013.810411>.
- 2015a: Displaying now-understanding. The Finnish change-of-state token *aa*. – *Discourse Processes* 52 s. 111–148. <https://doi.org/10.1080/0163853X.2014.914357>.
- 2015b: Dealing with ambiguities in informings. Finnish *aijaa* as a “neutral” news receipt. – *Research on Language and Social Interaction* 48 s. 365–387. <https://doi.org/10.1080/08351813.2015.1090109>.
- 2016: Receipting information as newsworthy vs. responding to redirection. Finnish news particles *aijaa* and *aha(a)*. – *Journal of Pragmatics* 104 s. 163–179. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2016.03.002>.
- KOIVISTO, AINO – SORJONEN, MARJA-LEENA 2017: *Okei* in Finnish. – Workshop on *okay*. Mannheim 20.–22.2.2017.
- KUNNARI, MIA 2011: *Kahdentunnet dialogipartikkeli joojoo keskustelussa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos.
- LABOV, WILLIAM – FANSELL, DAVID 1977: *Therapeutic discourse. Psychotherapy as conversation*. New York: Academic Press.
- LAURY, RITVA 1997: *Demonstratives in interaction. The emergence of a definite article in Finnish*. Amsterdam: John Benjamins.
- LEVINSON, STEPHEN 2013: Action formation and ascription. – Jack Sidnell & Tanya Stivers (toim.), *Handbook of conversation analysis* s. 103–130. Oxford: Wiley-Blackwell.
- LOCAL, JOHN 1996: Conversational phonetics. Some aspects of news receipts in everyday talk. – Elizabeth Couper-Kuhlen & Margret Selting (toim.), *Prosody in interaction. Interactional studies* s. 175–230. Cambridge: Cambridge University Press.
- PEKKANEN, NIINA 2017: *Okei-dialogipartikkelin käyttötavoista keskustelussa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos.
- REBER, ELISABET 2012: *Affectivity in interaction. Sound objects in English*. Amsterdam: John Benjamins.
- SCHEGLOFF, EMANUEL 2007: *Sequence organization in interaction. A primer in conversation analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SCHEGLOFF, EMANUEL A. – JEFFERSON, GAIL – SACKS, HARVEY 1977: The preference for self-correction in the organisation of repair in conversation. – *Language* 53 s. 361–382.
- SELTING, MARGRET 1996: Prosody as an activity-type distinctive cue in conversation. The case of so-called ‘astonished’ questions in repair initiation. – Elizabeth Couper-Kuhlen & Margret Selting (toim.), *Prosody in conversation* s. 231–270. Cambridge: Cambridge University Press.
- SORJONEN, MARJA-LEENA 1999: Dialogipartikkelien tehtävistä. – *Virittäjä* 103 s. 170–194.
- 2001: *Responding in conversation. A study of response particles in Finnish*. Amsterdam: John Benjamins.
- 2002: Recipient activities. The particle *no* as a go-ahead response in Finnish conversations. – Cecilia Ford, Barbara Fox & Sandra Thompson (toim.), *The language of turn and*

sequence s. 165–195. Oxford: Oxford University Press.

- SORJONEN, MARJA-LEENA – HAKULINEN, AULI 2009: Alternative responses to assessments. – Jack Sidnell (toim.), *Conversation analysis. Comparative perspectives* s. 280–300. Cambridge: Cambridge University Press.
- THOMPSON, SANDRA – FOX, BARBARA – COUPER-KUHLEN, ELIZABETH 2015: *Grammar in everyday talk. Building responsive actions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tieteen termipankki 2017. <http://www.tieteentermipankki.fi>.
- WEIDNER, MATYLD A 2016: Aha-moments in interaction. Indexing a change of state in Polish. – *Journal of Pragmatics* 104 s. 193–206. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2016.05.003>.
- WILKINSON, SUE – KITZINGER, CELIA 2006: Surprise as an interactional achievement. Reaction tokens in conversation. – *Social Psychology Quarterly* 69 s. 150–182.

Liite

Litterointimerkit

[päällekkäispuhunnan alku
]	päällekkäispuhunnan loppu
=	kaksi puhunnosta liittyy toisiinsa tauotta
(.)	mikrotauko: 0.2 sekuntia tai vähemmän
(0.5)	mikrotaukoa pidempi tauko; pituus sekunnin kymmenesosina
.	laskeva intonaatio prosodisen kokonaisuuden lopussa
,	tasainen / hieman laskeva intonaatio prosodisen kokonaisuuden lopussa
?	nouseva intonaatio prosodisen kokonaisuuden lopussa
↑	seuraava jakso lausuttu ympäristöä korkeammalta
↓	seuraava jakso lausuttu ympäristöä matalammalta
kyllä	painotus
>kyllä<	nopeutettu jakso
<kyllä>	hidastettu jakso
ky:llä	äänteen venytys
°kyllä°	hiljaista puhetta
KYLLÄ	kovaäänistä puhetta
#kyllä#	nariseva ääni
@kyllä@	äänien laadun muuntyyppinen muutos
.hhh	sisäänhengitys: yksi h-kirjain 0.1 sekuntia
hhh	uloshengitys: yksi h-kirjain 0.1 sekuntia
hh(h)h	uloshengitys tuotettu nauraen
ky(h)llä	sana lausuttu nauraen
.joo	sana lausuttu sisäänhengittäen
£sana£	sana tai pidempi jakso tuotettu hymyillen
heh he	partikkeli partikkelilta litteroitua naurua
ky-	sana jää kesken
(kyllä)	epävarmasti kuultu jakso

- (-) sana josta ei saa selvää
- (--) pidempi jakso josta ei saa selvää
- KÄÄNTYY ei-kielellinen toiminta merkitty kapiteeleilla
- * puheenvuoron aikaisen ei-kielellisen toiminnan alku
- ((istuutuu)) litteroijan kommentteja ja selityksiä puhetilanteesta
- osoittaa tarkasteltavaa kohtaa

SUMMARY

New information or sudden realisation? On the functions of some response particles in Finnish

This article discusses the functions of a specific group of conversational response particles that has received little attention in previous research. The particles under investigation treat the previous turn as new information or express other changes of state, indicating, for instance, sudden realisation. Prior research has suggested that the main functional difference between different kinds of response particles is whether or not they treat the previous turn as new information.

This article contributes to the discussion by suggesting that other types of cognitive changes of state should be considered too. In Finnish, the particles *aa* and *ainii(n)* differ from news particles in the sense that they do not denote the receipt of new information but indicate understanding and remembering in the present moment. Besides suggesting that the category of news particles should be made more all-encompassing, the article discusses the broader function of receiving the prior turn as new information and suggests relevant parameters for distinguishing between the particles *aijaa* and *aha(a)*, the most common particles used in Finnish to denote the receipt of new information. The article suggests that relevant differences do not merely concern subtleties in the epistemic state of the speakers but also the status of previous information within a larger interactional context and with respect to the speaker's project. *Aijaa* is used when receiving topical, newsworthy information, whereas *aha(a)* indicates that the prior turn redirected the ongoing action, thus requiring reorientation. The article confirms the idea of Finnish as a 'particle language' in which subtle nuances are expressed using particles with highly specialised meanings.

The method employed in the article is that of conversation analysis. The data is taken from telephone conversations and video-recorded face-to-face conversations between friends and family members, dating from the end of the 1980s to the beginning of the 2010s.

Uutta tietoa vai oivallus? Eräiden dialogipartikkeleiden tehtävistä

Artikkelissa tarkastellaan sellaisia keskustelun dialogipartikkeleita, joita on aiemmin tutkittu vasta vähän tai ei lainkaan. Näitä partikkeleita käyttäessään puhuja osoittaa, että kohtelee edellä sanottua uutena tietona, tai hän ilmaisee muunlaista kognitiivista muutosta, erityisesti tajuamista. Artikkeliki laajentaa ja syventää aiempaa dialogipartikkeleita koskevaa tutkimustietoa, jonka mukaan partikkelien keskeinen funktiota määrittävä eronteko on siinä, kohtelee puhuja edellä sanottua uutena tietona vai ei. Artikkeliki osoittaa, että suomessa on myös muunlaisia kognitiivista muutosta osoittavia partikkeleita, kuten *aa* ja *ainii(n)*, jotka eivät sovi olemassa oleviin kategorioihin. Tajuamista osoittava *aa* eroaa uutispartikkeleista (esim. *aijaa* ja *aha(a)*) siten, että se ei ota vastaan varsinaisesti uutta tietoa vaan osoittaa, että puhuja on nyt ymmärtänyt jotakin, joka oli hänelle aiemmin epäselvää tai jonka hän oli käsittänyt väärin. Uutisena vastaanottamisen kategoriaa tulisi näin ollen laventaa koskemaan kaikenkertyypisiä kognitiivista muutosta osoittavia partikkeleita.

Artikkeliki pohditaan myös uutisena vastaanottamisen yleisfunktion hienosyistämistä vertailemalla merkitykseltään läheisten partikkelien *aijaa* ja *aha(a)* tehtäviä. Käy ilmi, että relevantteja merkitystä erottavia parametrejä eivät ole pelkästään hienovaraiset erot puhujan kognitiivisessa tilassa vaan myös vastaanotetun tiedon status laajemman toimintakontekstin ja puhujan vuorovaikutusprojektin kannalta. Partikkeliki *aijaa* ottaa vastaan uutisarvoista ja puheenaiheeksi kelpaavaa tietoa, kun taas *aha(a)* osoittaa, että edellä sanottu muutti partikkelin sanojan oletusta keskustelun etene- misen suunnasta, mikä vaatii uudelleen orientoitumista. Artikkeliki vahvistaa ymmärrystä suomesta partikkelikielenä, jossa vuorovaikutukselle olennaisia hienovaraisia merkityseroja tuodaan esiin tiettyihin tehtäviin erikoistuneiden partikkeleiden avulla.

Tutkimusmenetelmänä on keskustelunanalyysi. Aineistona on arkisia puhelin- keskusteluja ja videoituja kasvokkai keskusteluja pääasiassa perheenjäsenten, ystävien, ja tuttavien välillä. Keskustelut on tallennettu viime vuosikymmenillä, 1980-luvun loppu- lta 2010-luvun alkuun.

Kirjoittajan yhteystiedot (address):
etunimi.sukunimi@helsinki.fi